

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'42

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ ЯК МАНІПУЛЯТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВНОГО ПРОСТОРУ

LANGUAGE INFLUENCE AS MANIPULATIVE TECHNOLOGY OF ARTISTIC NARRATIVE SPACE

Буць Ж.В.,

orcid.org/0000-0002-5938-2694

кандидат філологічних наук, доцент,

*докторант кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті описано мовленнєвий вплив як технологію маніпулювання художнім нарративним простором. Окрема увага приділена визначенню та розкриттю поняття «мовленнєвий вплив». Наголошено на комунікативній природі мовленнєвого впливу та визначенні маніпулювання як різновиду мовленнєвого впливу. Надано окрему характеристику маніпуляції як технології впливу в художньому просторі. Схарактеризовані основні вектори наратологічних вчень та окреслено позицію мовленнєвого впливу, яку він посідає в наративі художнього твору.

Ключові слова: мовленнєвий вплив, маніпуляція, маніпулятивні технології, наратив.

В статье описано речевое воздействие как технология манипулирования художественным нарративным пространством. Особое внимание уделено определению и объяснению понятия «речевое воздействие». Определена коммуникативная природа речевого воздействия, охарактеризована манипуляция как вид речевого воздействия. Представлена манипуляция как технология речевого воздействия в художественном пространстве. Описаны основные векторы нарративных исследований и позиция речевого воздействия в нарративе художественного произведения.

Ключевые слова: речевое воздействие, манипуляция, технологии манипулирования, нарратив.

The proposed article describes the language effect as a technique for manipulating in the artistic narrative space. Particular attention is paid to the definition and disclosure of the concept "language influence". It's noted on the communicative nature of speech influence and on the definition of manipulation as a kind of language effect. There are separated some characteristics of manipulation as a technology of influence in the artistic space. It is described the main vectors of the naratological's direction teachings. So this paper outlines the position of language influence, which it occupies in the art story's narrative.

Key words: language influence, manipulation, manipulative technologies, narrative.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В епоху інтенсивного розвитку суспільства виникає необхідність у керуванні людьми. З часом формуються різноманітні способи та прийоми впливу на адресата, які нині активно застосовуються і вивчаються фахівцями (філологами, психологами, соціологами). Одним із завдань лінгвістичної парадигми є вивчення способів та прийомів ефективного мовленнєвого впливу.

Останнім часом усе частіше не лише в повсякденному житті, а й у наукових парадигмах особлива увага приділяється питанням мовленнєвого впливу, що допомагає вирішити проблеми ефективної реалізації завдань завдяки мовним засобам.

Люди, застосовуючи різноманітні способи маніпулятивного впливу, можуть не тільки під-

корити собі особистість, а й створити складні психоемоційні умови навколо неї. Відповідно до технологій інформаційно-психологічного впливу маніпулювання здебільшого відбувається, з одного боку, в інтересах людини або групи людей, а з іншого – відіграє роль специфічної форми управління (О. Арешенкова, І. Рибак). Окрім цього, останнім часом формується окрема психолінгвістична парадигма знань про прийоми й методи прихованого керування особистістю, тобто про ті «важелі впливу» [1, с. 136], які змушують співрозмовника виконувати будь-яке бажання маніпулятора.

Якщо говорити про засоби втілення маніпулятивного впливу, насамперед використовують мовленнєве маніпулювання, оскільки маніпулювання

здійснюється головним чином у процесі мовлення, завдяки використанню й оформленню мовних засобів таким чином, що вони здатні здійснити прихований психологічний вплив.

Сучасні вивчення наратологічного простору характеризуються міждисциплінарним підходом. Наратологічні вчення проникають і в інші наукові парадигми – психологію, соціологію, гендерологію, мистецтво тощо. Характерними ознаками робіт сучасних наратологів є різноманітні структури та схеми відтворення наративного простору в різних типах текстів, а також засоби розгортання оповідного простору в межах окремих літературознавчих напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі комунікації мова використовується не лише для передачі інформації, а й для впливу на адресата. Ще В.В. Виноградов свого часу наголошував на впливі як однієї з трьох функцій мови (поряд зі спілкуванням і повідомленням) [2, с. 235–237]. Мова регулює міжособистісні та соціальні відносини, емоції та поведінку людини. Таку регулятивну діяльність мовлення називають мовленнєвим впливом [3, с. 44]. Впливом мови та мовлення цікавляться такі лінгвістичні парадигми, як прагмалінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, медіа лінгвістика (А.В. Антонова, Р.М. Блакар, О.Д. Бойко, Р. Бендлер, Д. Гріндер, А.А. Данилова, О.В. Дмитрук, А.Л. Журавльов, Н.Д. Павлова, В.В. Зірка, Г.А. Копнина, О.А. Лагодзінська, Л.В. Мосієвич, Л.Г. Навасартян, Є.Ф. Тарасов, І.Ю. Шкіцька).

У працях сучасних зарубіжних науковців мовленнєвий вплив розглядається як один зі складників мовного спілкування. Проте ця наукова парадигма настільки швидко набирає обертів і розвивається, що у науковому просторі формується нова наука – теорія мовленнєвого впливу (А.М. Баранов, Р.В. Блакар, О.С. Іссерс, В.М. Корнєєв, П.Б. Паршин, Г.Г. Почепцов, В.В. Різун, І.А. Стернін, Є.Ф. Тарасов, Є.В. Уфімцева, О.В. Шелестюк та інші).

За визначенням І.А. Стерніна, ця наука досліджує шляхи вибору адекватного, придатного способу мовленнєвого впливу на особистість у конкретній комунікативній ситуації, вміння правильно поєднувати різні засоби мовленнєвого впливу залежно від ситуації спілкування та комуніканта задля досягнення найбільшого ефекту [4, с. 61]. Становленню теорії мовленнєвого впливу як науки сприяли фактори політичного, економічного, психологічного, комунікативного характеру. З розвитком свобод та демократичного

устрою у політиків виникла потреба переконувати свій електорат у правоті їхніх ідей в умовах загального плюралізму думок і політичної думки [4, с. 58].

Питаннями наративу цікавляться на ниві наукових досліджень у руслі текстозорієнтованих студій (І.А. Бехта, Р.-А. де Богранд, М.П. Брандес, В.Б. Бурбело, Н.С. Валгіна, Т.В. Радзівська, З.Я. Тураєва, В.Є. Чернявська, Ф. Шародо, Ф. Шартє), де розуміють його як одну із технологій, що виявляється під час дискурс-аналізу (Д. Менгено, Р.І. Савчук), що передбачає опис взаємозалежності форми та змісту художнього тексту.

Науково-об'єктивне представлення твору виявляється у зв'язку з описом закономірностей художньої форми (Л.Г. Бабенко, Є.О. Гончарова, І.М. Колєгасва, І.О. Щирова), зокрема її наративної структури (К.О. Андрєєва, Ж.-Ф. Жандійу, А.В. Корольова, Л.В. Мацевко-Бекерська, А. Нунінг, І.В. Папуша, Л.В. Татару, М. Флудернік).

Останні дослідження наративної форми та структури художньої тканини ґрунтуються на засадах когнітивного (Д. Герман, М.-Л. Райен, М. Фріман, Р. Цур, Дж.-М. Шейфер) та семіотичного аспектів (Н.І. Андрейчук, О.Є. Бразговська, Т.Н. Некрасова, С. Петрілі, С. Сіатковській), що нерозривно пов'язано із категоріями «свідомість», «мислення», «художнє мовлення». Ці дослідження виявляють засоби та способи творення художнього тексту, у якому абстрактний і уявний авторський світ (В.Я. Пропп) перетворюється на світ реалістичний і конкретний (А. Прієто) відповідно до певних наративних сценаріїв (О.С. Мамосюк, Р.І. Савчук).

Постановка завдання. Мета пропонованого дослідження – визначити особливості мовленнєвого впливу як однієї з технологій маніпулювання в художньому наративному просторі.

Виклад основного матеріалу. Передумови мовленнєвого впливу криються насамперед у комунікативній природі мови. Обмеженість засобів мови у вираженні необмеженого мистецтва мислення є підґрунтям появи неоднозначності, імплікацій, багатозначності.

Мовну маніпуляцію розуміють як різновид маніпулятивного впливу, який спрямований на поведінку людини і її когнітивний складник та актуалізується мовними засобами, що проявляються імпліцитно [5, с. 5].

Одним із поширених різновидів мовленнєвого впливу вважають маніпулювання, яке розуміють як прихований вплив, що вимагає від співрозмовника якимось реагувати, проте несвідомо чи-то

всупереч своїй думці [6, с. 182]. Головними ознаками маніпулювання вважають психічний вплив, його прихованість та використання особливих прийомів і знань. Мовленнєвим називають маніпулювання, що цілеспрямовано використовує різні особливості структури, функціонування й використання мови [7, с. 63].

Мовленнєве маніпулювання розглядають як вид мовленнєвого впливу, який відбувається за допомогою мовних ресурсів із метою прихованого впливу на когнітивну і поведінкову діяльність адресата в інтересах маніпулятора (Г.А. Копнина, А.П. Сковородников). Іноді мовленнєві маніпуляції розуміють як порушення аргументації, тобто псевдоаргументацію [8, с. 126], що видається найбільш притаманним саме художньому простору.

Загалом мовленнєвий вплив розуміється вченими відповідно до аспекту його вивчення. Основна сутність поняття «мовленнєвий вплив» у широкому розумінні ототожнюється з будь-яким мовленнєвим спілкуванням в аспекті цільової зумовленості або вербальним спілкуванням, яке описане з позиції одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкта впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт впливу [9, с. 25]. Нині існує точка зору, що зближує мовленнєвий вплив і мовленнєву взаємодію. Так, О.С. Іссерс розглядає мову як семіотичний код, що нав'язує адресатові систему цінностей та уявлень мовця і вибудовує іншу модель світу. Тобто мова, оскільки вона є інструментом впливу, не просто відображає факти, наче у дзеркалі, а викривляє їх (як у кривому дзеркалі), при цьому ступінь такого викривлення визначається комунікативними завданнями адресата та його світосприйняттям [10, с. 36].

У більш вузькому тлумаченні мовленнєвий вплив розглядається в межах особистого спілкування у сфері координативних відносин, коли комуніканти пов'язані відносинами рівноправного співробітництва, а не відносинами субординації (формальної чи неформальної). У разі такого мовленнєвого впливу суб'єкт регулює діяльність іншої людини, певною мірою вільної у виборі своїх дій та такої, що діє відповідно до своїх потреб (О.С. Іссерс, Є.Ф. Тарасов).

Останнім часом дедалі частіше мовознавці звертаються до когнітивного складника мови. Так, А.М. Баранов визначає суть категорії мовленнєвого впливу як таке комунікативне використання мовних виражень, при якому в модель світу носія мови вводяться нові знання та модифікуються вже наявні, тобто відбувається процес онтологізації знань [11, с. 238]. Таке розуміння узгоджується з поглядами Р. Блакара, який поєднує процес вер-

бального спілкування, зокрема мовленнєвого впливу, зі здійсненням влади. Згідно з думкою вченого, навіть нейтральне використання мови передбачає вплив на світосприйняття та спосіб його структурування [12, с. 90]. Таким чином, за допомогою висловлень адресата спонукають вчинити на користь маніпулятора, впливають на прийняття ним рішень і корегують його уявлення про світ.

Мовленнєву маніпуляцію розуміють як вид мовленнєвого впливу, спрямованого на впровадження в модель світосприйняття адресата нових знань, думок, емоцій та/або модифікацію вже наявних шляхом імплементації відповідних прагматичним цілям адресанта комунікативних стратегій і тактик [13, с. 76], що неодмінно структурує художній нарративний простір.

Деякі вчені (Т.А. ван Дейк, Г.А. Копнина, Л.В. Мосієвич, П.Б. Паршин) розуміють мовленнєве маніпулювання як різновид мовленнєвого впливу або прихований вплив, спрямований на досягнення власних цілей маніпулятора; при цьому в об'єкта впливу формується хибне уявлення про дійсність, що базується на викривленій чи необ'єктивно наданій інформації, хоча обов'язково зберігається ілюзія самостійності прийняття рішень. Таке визначення притаманне саме художньому простору, оскільки, занурюючись у наратив твору, читач опиняється у центрі подій, життя персонажів, співпереживаючи, відчуваючи усі їхні турботи, незгоди та радощі. Таким чином, автор виступає маніпулятором, який веде адресата в певному напрямі (нарративі).

Маніпулятивне спілкування вважається дворівневим процесом, який здійснюється одночасно на двох рівнях: поверхневому (комунікативному) та глибинному (стратегічному). Комунікативний рівень характеризується тим, що маніпулятор діє за двома альтернативними сценаріями: створює ілюзію взаєморозуміння та співпраці або навмисно провокує конфлікт. Стратегічний рівень вимушує маніпулятора діяти проти співрозмовника, нав'язуючи йому власну думку та/або модифікуючи наявну лінію поведінки адресата. Останній рівень висувається на передній план у наративному вивченні художнього простору, оскільки персонажі діють відповідно до маніпулятивних стратегій автора.

Донедавна особливості маніпулятивного впливу слугували предметом психологічних досліджень. Тому розуміння маніпуляції ґрунтувалося на його психологічній природі. Так, наприклад, І.В. Рибак наполягає на тому, що маніпуляція – це вид психологічної дії, яка спрямована на спонукування адресата до заданих маніпулятором

дій у результаті впровадження в психіку адресата цілей, бажань, намірів, що не збігаються із самостійно сформованими адресатом [14, с. 116]. З таким тлумаченням погоджуються інші науковці, але за умови розгляду мовленнєвого маніпулювання та маніпуляції у співвідношенні частини та цілого (Н.В. Багуліна, Л.Є. Сорокіна). Таке розуміння набуває особливого значення у наратологічному розгляді маніпулювання як прояву оповідача, що керує розгортанням художнього простору та впливає на нього.

Останнім часом у дослідженнях щодо маніпулятивного впливу акценти зміщуються на особливості механізму сприйняття та функціонування мови відповідно до поставленої маніпулятором мети. Таким чином, мовленнєва маніпуляція пов'язується із контролем надання інформації, а саме, проявляється у фрагментарності її подання (дефокусація уваги, приховування чи викривлення будь-якої невідомої частини інформації) і формуванні заданої оцінки, що визначає особливості її сприйняття [15, с. 67]. Отже, у контексті теорії мовленнєвого впливу маніпуляція розуміється як прихований інтенціональний вид мовленнєвого впливу, що характеризується індивідуальною і соціальною орієнтацією на співрозмовника.

У процесі мовного маніпулювання використовують цілеспрямовано і свідомо мовні висловлювання [16, с. 378]. Задля маніпулювання за допомогою мовних засобів людина вибирає засоби вираження, які містять певні відтінки значення, що відображають у бажаному вигляді ту чи іншу ситуацію та призводять до бажаної реакції співрозмовника.

Як доводять сучасні дослідження, реалізації маніпуляції сприяють особливості мовних і мовленнєвих засобів. Такими засобами вважають емоційно забарвлені лексичні одиниці (О.В. Дмитрук, О.А. Лагодзінська, Л.В. Мосієвич), метафори (А.А. Данілова, І. Карапетяна, Ж. Розіна), пресупозиції та імплікації (Є.В. Єрмакова, С.К. Романюк, С. Топачевський, І.Ю. Шкіцька), викривлення/приховування інформації (І.В. Рибак, Н.С. Тарасова, Г.А. Копнина), різноманітні маніпулятивні стратегії і тактики (О.В. Дмитрук, О.В. Оленюк, А.В.Радюк) тощо. Таким чином, мовленнєве маніпулювання розуміється як різновид прихованих можливостей мови, що застосовуються адресантом задля нав'язування адресату певного уявлення про дійсність, емоційної реакції або наміру, що не збігається зі сформованими самостійно адресатом.

Організація художнього простору побудована на засадах комунікативної парадигми, особистісно-рецептивної зорієнтованості, можливості його осмислення та інтерпретації. Дослідження наратологічного спрямування зосереджені на певних категоріях наративу, певних рівнях організації літературного твору [17, с. 4].

У наративних дослідженнях художня комунікація трактується як процес, що відбувається водночас на різних розповідних рівнях, а події мають окрему інтерпретацію (М. Бахтін, У. Бут, М.М. Дарвін, В. Виноградов, М. Легкий, В. Пропп, М. Тамарченко (поетика), В. Тюпа) і, відповідно, вираження.

У роботі послуговуюся терміном «маніпулятивні технології». Доведено, що маніпулятори реалізують приховані цілі завдяки вживанню певних технік (набору маніпулятивних прийомів), які мають на меті укорінити у свідомості адресата приховану інформацію у вигляді об'єктивних фактів, що є бажаною для певних груп, осіб, але при цьому суб'єкт маніпуляції вважає їх дотичними до внутрішньої позиції [18, с. 181]. Крім того, той факт, що технологія містить будь-які способи, прийоми, послідовність операцій і дій у застосуванні певних засобів, лише підтверджує думку щодо визначення маніпулятивних технологій, які послуговуються також певними прийомами, послідовними операціями чи діями, а також використовують мовні та мовленнєві засоби задля переконання адресата.

Маніпулювання відбувається за допомогою різноманітних засобів, які з позиції максимального ефекту маніпуляції та залежно від об'єкта маніпулювання належать до певного рівня популярності, а також повинні мати значний ступінь впливу на свідомість. До маніпулятивних технологій відносять ті елементи, які залежать від майстерності та спритності маніпулятора, його намірів і завдань, які він має вирішити. Саме технології маніпулювання дозволяють сторонньому спостерігачу виокремлювати його елементи, тоді як інтраособистісні процеси адресата можуть визначатися лише гіпотетично.

У дослідженні дотримуюся визначення маніпулятивних технологій як *елементів зовнішнього впливу, що залежать від майстерності та спритності маніпулятора, містять певні способи, прийоми, відповідають певній послідовності окремих дій та послуговуються різноманітними засобами, зокрема лінгвістичними*.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виходячи із розуміння маніпулятивних технологій як послідовних елементів, що вико-

ристовуються маніпулятором, вважаю, що у наративному просторі художньої літератури автор твору користується мовленнєвими та мовними засобами, аби звернутися до читача з метою змінити увлечення останнього.

Перспективним для подальших досліджень вважаю звернення до гендерного аспекту мовленнєвого впливу як маніпулятивної технології у наративному просторі французької сучасної прози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва : ЧеРо ; Юрайт, 2000. 334 с.
2. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва : Высшая школа, 1971 р. 240 с.
3. Карамова А.А. Манипулятивный потенциал политической метафоры. *Международный научно-исследовательский журнал*. Екатеринбург, 2015. № 7(38). Ч. 4. С. 44–45.
4. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. 252 с.
5. Зірка В.В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2005. 32 с.
6. Радюк А.В. Коммуникативные стратегии как способ манипулятивного речевого воздействия в английском деловом дискурсе. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. Серия «Языкознание»*. 2013. Вып. 4. Т. 1. С. 181–190.
7. Паршин П.Б. Речевое воздействие и манипулирование в рекламе. Рекламный текст. Семиотика и лингвистика. Москва : ИД Гребенникова, 2000. С. 55–75.
8. Карасик В.И. Языковое проявление личности : монография / Научно-исследовательская лаборатория «Аксиологическая лингвистика». 2-е изд., стереотип. Москва : Гнозис, 2015. 383 с.
9. Тарасов Е.Ф. Проблемы теории речевого общения. *Вопросы психолингвистики*. 2010. № 2(12). С. 20–26.
10. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : URSS ; ЛКИ, 2012. 299 с.
11. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. Москва : URSS, 2017. 367 с.
12. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирические исследования языка и его использования в социальном контексте). *Язык и моделирование социального взаимодействия* / сост. В.М. Сергеева, В.М. Паршин ; общ. ред. В.В. Петровой. Москва : Прогресс, 1987. С. 88–125.
13. Сорокіна Л.Є. Мовленнєва маніпуляція в сучасному англомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-когнітивний і гендерний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2012. 275 с.
14. Рибак І.В. Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2015. 276 с.
15. Rigotti E. Towards a Typology of Manipulative Processes. *Manipulation in the Totalitarian Ideologies of the XXth Century: Discourse, Language, Mind* / eds. : L. de Saussure, P. Schulz. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 2005. P. 61–84.
16. Vanderveken D. Success, Satisfaction and Truth in the Logic of Speech Acts and Formal Semantics. Oxford : Oxford University Press, 1999. 540 p.
17. Мацевко-Бекерська Л.В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця XIX – початку XX століть) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.06; 10.01.01. Київ, 2009. 39 с.
18. Лісовський П.М. Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2009. 19 с.